

SERES ATTILA

„NAGY INTELLIGENCIÁVAL ÉS TAPINTATTAL MEGÁLDOTT,
MAGYAR SZÉKELY EMBER. LENGYELORSZÁG NAGY BARÁTJA.”

Lengyel diplomáciai iratok Márton Áron kolozsvári éveiről 1936–1938

I. Bevezetés

A két világháború közötti lengyel–román kapcsolatok főbb irányai

Az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer helyreállította Lengyelországnak a XVIII. századi felosztások során elvesztett állami szuverenitását és területi egységét. Ugyancsak a világháborút követő hatalmi rendezés tette lehetővé Románia számára területi állományának jelentős mértékű növelését. Ezzel megvalósult a legfontosabb nemzeti cél, melyet a román politika az ország elé tűzött annak megalakulása óta: Erdély megszerzése. Az új európai status quo megtartása és megerősítése emiatt mindkét ország közvetlen érdeke volt. Politikai és katonai együttműködésük alapját a Bukarestben, 1921. március 3-án kötött szövetségi szerződés képezte, melyben kimondták egymás kölcsönös megsegítését egy keleti irányból érkező agresszió esetére. Bár az egyezmény érvénye nem terjedt túl a Szovjet-Oroszországtól a polgárháború és a lengyel-szovjet háború időszakában elfoglalt Besszarábia, illetve Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszszia védelmén, a keleti szerzeményeik miatt érzett fenyegetettség mégis meghatározóvá tette számukra az egymással való kooperációt.¹

A szovjet–lengyel háborút lezáró 1921. március 18-i rigai békeszerződés stabilizálta Lengyelország keleti határvonalát és megszilárdította a lengyel államnak az elhódított területek feletti szuverenitását.² A világháború után a két állam Kelet-Közép-Európa két legnépesebb országává vált, ami viszont egyikük számára sem eredményezte az etnikailag tiszta nemzetállam eszményének megvalósítását.

1 A lengyel-román szövetségi szerződés szövegét ld.: *Halmosy Dénes*: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Bp., 1983. (a továbbiakban: *Halmosy*, 1983.) 171–172. p.

2 A rigai békeszerződés szövegét ld. uo. 173–178. p.

A kisebbségek aránya a két országban majdnem azonos volt, Lengyelországban 31,1%, Nagy-Romániában pedig 28,1%.³ A lakosság közel egyharmada tehát itt is, ott is valamelyik etnikai kisebbséghez tartozott, a nemzetállam megteremtésének mámorában úszó lengyel és román politikai vezetés országa belső nemzetiségi problémáit pedig egymástól függetlenül hasonló módszerekkel próbálta kezelni. Annak ellenére, hogy az 1921. évi lengyel alkotmány garantálta a nemzetiségek jogait, a törvényhozás az önálló állam megalakulásától kezdve igyekezett szűkíteni azokat. 1934 szeptemberében Lengyelország egyoldalúan felmondta az 1919 júniusában aláírt Kisebbségvédelmi Egyezményt, az 1935. évi új alkotmány pedig a nemzeti jogegyenlőség eléréséhez feltételül szabta az állam iránti lojalitást, illetve harcot hirdetett az állami integritást veszélyeztető nemzetiségi szervezetek ellen.⁴

A status quo megszilárdulását követően Lengyelországot és Romániát is olyan nagyhatalmak és kisállamok vették körül, amelyekkel területi vitáik voltak. Lengyelországnak Litvániával Vilna (Vilnius) és környékének hovatarozása miatt, Csehszlovákiával főleg Tešin (Teschen, Czeszyn) státusza miatt, a két szomszédos nagyhatalommal, Németországgal és a Szovjetunióval Danzig (Gdańsk) és a korridor, illetve a már említett ukrainai és belorussziai területek okán támadtak kibékíthetetlennek tűnő ellentétei. A királyi Románia minden egyes új szerzeményét vitatta valamelyik szomszédos állam: Besszarábia annexióját a Szovjetunió hivatalosan soha nem ismerte el, Dél-Dobrudzsára vonatkozóan Bulgária, Erdélyre vonatkozóan Magyarország fogalmazott meg revíziós igényeket, de a Bánát területi megosztásával a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság sem tűnt elégedettnek. A két középhatalom számára csak az első világháború után létrejött, viszonylag rövid közös határvonaluk jelentett állandóságot és biztonságot.⁵

Románia és Lengyelország 1926 márciusában garanciális szerződést kötött egymással, amely abban különbözött az öt évvel azelőtti egyezménytől, hogy minden irányból érkező támadással szemben előírta a segítségnyújtási kötelezettséget a másik fél számára. A román diplomácia a szerződés rendelkezéseinek földrajzi kiterjesztésével elsősorban egy Magyarország által indított fegyveres akció esetére kívánta elérni a lengyel katonai támogatást. A lengyel külpolitika szemszögéből

3 Románia és Lengyelország földrajzi és demográfiai adottságaira ld.: *Joseph Rothschild: Románia története a két világháború között.* Szeged, 1995. 5–7. p. *Uő.*: *Lengyelország története a két világháború között.* Szeged, 1995. 14–15. p.

4 A két világháború közti lengyel nemzetiségpolitikára ld.: *Szokolay Katalin: Lengyelország története.* Bp., 1997. (a továbbiakban: *Szokolay, 1997.*) 164–166. p.

5 Lengyelország és Románia területi vitáira a szomszédos államokkal ld.: *Ormos Mária–Majeros István: Európa a nemzetközi küzdőtérén. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945.* Bp., 1998. 254–268. p.

azonban az egyezmény parafálásának nem volt Magyarország-ellenes éle, hanem inkább országának az 1925. évi locarnói rendszer által nem szavatolt területi egységét próbálta biztosítani.⁶ A két fél 1931-ben változatlan tartalommal — az egymással szembeni vitás kérdésekben döntőbíróvási eljárás megindítását kimondó cikkely kivételével — meghosszabbította a szerződést.⁷

Ennek ellenére 1932–1936 között a két kormány külpolitikai irányvonala eltávolodott egymástól, aminek a fő oka az volt, hogy 1932-ben Lengyelországban és Romániában is új, eltérő velleitású és külpolitikai koncepciót valló miniszter került a külügyi tárca élére. József Beck lengyel külügyminiszter elképzelései abból indultak ki, hogy Németország és a Szovjetunió meggyengülése csak átmeneti, ezért a francia biztonságpolitika nem garantálhatja országa függetlenségét. Lengyelország a két nagy szomszédja közé ékelődve csak akkor őrizheti meg szuverenitását, ha mindkettővel szemben semlegességet tanúsít, és kiegyensúlyozott viszonyt tart fenn velük. A lengyel diplomácia vezetője egy esetleg Rómára támaszkodó, észak–déli irányú kisállami szövetség létrehozását tartotta szem előtt, amely a benne tömörülő országok együttes erejével képes lehet meggátolni a régióban érdekelt Németország és Szovjetunió hatalmi aspirációit. Nicolae Titulescu román külügyminiszter viszont továbbra is a versailles-i és locarnói rendszer körülbástyázását szorgalmazó francia szövetségi politikára alapozva, a Kisantant megerősítésével kívánta a fennálló hatalmi viszonyok konzerválását. A román diplomácia vezetőjét az sem tántorította el meggyőződésétől, hogy Hitler hatalomra kerülése után a francia külpolitika egyik fő szövetségését éppen a Szovjetunióban találta meg.⁸ A lengyel vezetés a román hadipotenciálról szóló jelentések fényében kezdte labilisnak és önmagában elégtelennek ítélni a lengyel–román katonai kooperációt is.⁹

A lengyel külpolitika módosulása némiképpen a magyar–lengyel viszonyban is éreztette hatását. Mint említettük, a versailles-i rendszer megváltoztatása nem állt

6 A lengyel–román garanciális szerződésre ld.: *Halmosy*, 1983. 251–253.

7 *Historia diplomacji polskiej* (Półowa X–XX w.). Tom. IV. (1918–1939). Red.: Piotr Lossowski. Warszawa, 1995. (a továbbiakban: *Historia diplomacji polskiej*, 1995) 385. p.

8 A Szovjetunió és Lengyelország 1932 júliusában megnektámadási szerződést kötött. A lengyel külpolitika fordulata az 1934. január 26-án kiadott közös német–lengyel megnektámadási nyilatkozat elfogadásával vált nyilvánvalóvá. Ebben a két kormány békés eszközöket és kölcsönös egyeztetést írt elő az államközi kapcsolatokban felmerülő problémák rendezésére. A lengyel külpolitikai koncepció kialakítására ld.: *Szokolay*, 1997. 167–168. p. A lengyel–román kapcsolatok módosulására 1932-ben ld.: *Henryk Bulhak*: Polska a Rumunia 1919–1939. In: *Przyjaźnie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918–1939*. Red.: Janusz Żarnowski. Warszawa, 1977. 331–334. p. (a továbbiakban: *Bulhak*, 1977)

9 *Marian Leczyk*: 2 dziesięć polsko-rumuńskiego sojuzu wojskowego 1926–1932. In: *Dziesięć Najnowsze* 26. (1994) 3. sz. 68. p.

Lengyelország érdekében, a történelmi magyar–lengyel barátság hangoztatása ezért a harmincas évek közepéig csak a politikai frazeológia szintjén maradt, különösebb tartalom vagy cselekvőkészség nélkül. Még egy kellemetlen epizód is közrejátszott abban, hogy Lengyelország számára kényelmetlenné vált a magyar revindikációs törekvések általános támogatása. A párizsi Nagyköveti Konferencia 1920 júliusában az egykori történelmi Magyarország területéből, Árva és Szepes vármegyéből 584 km² nagyságú területrészt Lengyelországnak juttatott.¹⁰ A magyar államvezetés elismerte az úgynevezett górál-vidék Lengyelországhoz tartozását, a lengyel diplomácia ezzel szemben a teljes Felvidék tekintetében nem támogatta a magyar igényeket, hanem annak döntően szlovák lakosságú részén egy magyar vagy lengyel, esetleg közös protektorátus alatt álló szlovák bábállam létrehozását tartotta szükségesnek.¹¹ Beck mégis fontos szerepet tulajdonított Magyarországnak, egyrészt a Prágával szembeni területi igényei miatt, amelyeket a lengyel diplomácia kiaknázhathatott a csehszlovák állam pozícióinak gyengítése érdekében, másrészt földrajzi elhelyezkedésénél fogva, a horizontális tengely kialakításában.¹²

1936-ban, a Rajna-övezet megszállásával összefüggésben, leváltották Titulescut, ami azt jelezte, hogy megingott a román államvezetésnek a francia biztonságpolitika iránti elkötelezettsége. Beck már az 1935 májusában parafált francia–szovjet és csehszlovák–szovjet megemeltámadási egyezmények után úgy érzékelte, hogy Románia lassan el fog távolodni Franciaországtól, ezért hajlandó volt vele a kapcsolatok normalizálására. A román külügyi vezetés átszervezése 1936 kora őszén erősítette ebben a hitében. Úgy vélte továbbá, hogy Csehszlovákia szövetségi kapcsolatrendszerét akként lehetne a legkönnyebben megingatni, ha éket verne a Kisantantba. A „belső bomlasztó erő” szerepét Beck Romániának szánta, akár azáltal is, hogy leválassza azt a Kisantant tömbjéről, a „külső gyengítést” pedig a Csehszlovákiával szembeni magyar revíziós törekvések erősödésétől várta. Ehhez, illetve az észak-déli irányú „tengerek közti” kisállami tömörülés megvalósításához elengedhetetlen volt a Magyarország és Románia közötti ellentétek enyhítése, esetleg egy olyan modus vivendi kialakítása, amely lehetővé tette volna kettejük megegyezését.

10 Lengyelország nem is kezdeményezett a müncheni konferencia zárodokumentumának függelékében Lengyelország és Magyarország számára előírt bilaterális tárgyalásokat Csehszlovákiával, hanem 1938 októberének elején katonai erővel hasított ki egy újabb területrészt az egykor Magyarországhoz tartozó Árva és Szepes megyékből. *Pándy Lajos: Köztársaság-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény. Bp., 1997. 366–367. p.*

11 *Fülöp Mihály–Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Bp., 1998. 192. p.*

12 *Szokolay, 1997. 168. p.*

Ennek megfelelően, a harmincas évek végén a lengyel diplomácia feladatainak prioritásai közé emelkedett a két állam érdekeinek összehangolása.¹³

A kolozsvári lengyel konzuli ügynökség feladatköre és működése

A Romániával való kapcsolatok felmelegítését lengyel részről igyekeztek meggyőzően demonstrálni, például a lengyel külképviseleti hálózat kibővítésével, amely azt a célt is szolgálta, hogy egy esetleg hamarosan bekövetkező diplomáciai offenzíva számára megfelelően előkészíthessék a terepet. Az első világháború után megnyitott bukaresti követséghez és a bukaresti, kisinyovi és csernovici konzulátusokhoz csatlakozott 1935-ben a galaci tiszteletbeli konzulátus,¹⁴ 1936-ban a kolozsvári konzuli ügynökség,¹⁵ illetve 1937-ben a brailai tiszteletbeli konzulátus.¹⁶ A folyamatot a bukaresti lengyel követség nagykövetségi rangra emelése tetőzte be 1938-ban.¹⁷ A lengyel külképviseletek illetékességi körzeteik révén lefedték az egész királyi Románia területét, s annak eltérő fejlettségű és különböző történelmi múlttal rendelkező régióiban más-más feladatkörrel és rendeltetéssel bírtak.

A kolozsvári lengyel konzuli ügynökséget 1936. január 1-én állították fel. A romániai lengyel diplomáciai képviselvek szervezeti hierarchiájában közvetlenül a bukaresti konzulátus felügyelete alá tartozott, annak volt kihelyezett hivatala. Bár illetékességi körzete kiterjedt az összes Magyarországtól Romániához csatolt egykori vármegyére, mégis egyszemélyes ügynökség formájában működött, mivel alapításakor — a lengyel külügyminisztérium indoklása szerint — nem volt meg a szükséges anyagi fedezet egy konzulátusi szintű hivatali apparátus tevékenységének biztosításához. A kolozsvári lengyel diplomaták a bukaresti konzulátus beosztottjai voltak, az ügynökség élére alkonzuli rangban nevezték ki őket. Ennek megfelelően jelentéseiket a bukaresti konzulátusra írták, ahonnan szükség esetén a követségre, a külügyminisztériumba, vagy egyéb állam- és katonai igazgatási szer-

13 Erre ld.: *Historija diplomacji polskiej*, 1995. 419. p. és *Bulhak*, 1977. 334–337. p.

14 A lengyel külképviseletek megnyitására vonatkozó adatok a lengyel külügyminisztérium külügyi közleménycibcn található. *Dziennik urzędowy Ministerstwa Spraw Zagranicznych R. P.* 17. (1935) 1. sz. Warszawa, 1935. 3. p.

15 A lengyel külügyminisztérium szolgálati évkönyve. *Rocznik służby zagranicznej R. P. według stanu na 1 kwiecniá 1936.* Warszawa, 1936. 107–109. p.

16 *Dziennik urzędowy Ministerstwa Spraw Zagranicznych R. P.* 19. (1937) 6. sz. Warszawa, 1937. 122. p.

17 *Historija diplomacji polskiej*, 1995. 543. p.

vekhez továbbították azokat.¹⁸ A képviselet fennállása idején három diplomatát küldtek Kolozsvárra, közülük az első kettő kiválóan ismerte a romániai politikai viszonyokat. Az első Jan Andrej Buzek volt, aki korábban a csernovici konzulátuson konzuli attaséként tevékenykedett és 1937. január 1-ig töltötte be tisztségét a kolozsvári konzuli ügynökség élén.¹⁹ Az őt követő Tadeusz Stapiński már korábban a bukaresti konzulátuson dolgozott konzuli titkárként.²⁰ A Stapińskit 1940. júniusában felváltó Franciszek Latosiński alig fél évig, a romániai lengyel külképviseletek — így a második bécsi döntés értelmében időközben magyar fennhatóság alá került Kolozsváron lévő — bezárásának időpontjáig, 1940. november 5-ig töltötte be hivatalát.²¹

A konzuli ügynökség megalapítását elsősorban Erdély területi kiterjedése, illetve más romániai régióktól eltérő belső struktúrája, sajátos nemzetiségi viszonyai indokolták. A lengyel diplomáciai vezetés világosan felismerte, hogy Erdély Romániával történő egyesítésével nem valósult meg a hatalmas terület teljes gazdasági, politikai és társadalmi integrációja a román egységállam keretei között. A román külpolitika meghatározott irányultságában érdekelt lengyel diplomácia érzékenyen reagált a román belpolitikai életnek a külpolitikai orientációt is befolyásoló változásaira. Közismert volt, hogy az erdélyi román vezető réteg sajátos regionális öntudattal bír, s a regionális vonások még az erdélyi románság politikai érdekeit intézményes formában képviselni hivatott Román Nemzeti Párt 1926. évi átalakulása után is megmaradtak a román belpolitikában.²² A lengyel diplomácia ezért közvetlen információkat akart szerezni Románia nyugati országrészének központjából, a helyi erőviszonyok alakulásáról és az erdélyi románság hangulatváltozásairól.

A magyarság az első világháború előtti állami vezető szerepe miatt erős társadalmi és gazdasági pozíciókat örökölt Erdélyben. A román kormányok ugyanak-

18 A kolozsvári lengyel konzuli ügynökség feladatkörét meghatározó feljegyzés. 1938. május 14. Archiwum Akt Nowych (AAN). Agencja Konsularna R. P. w Cluj. Sygn. 2. (Raporty polityczne w 1938. r.), str. 47–55.

19 A lengyel diplomaták életrajzai szintén a lengyel külügyminisztérium szolgálati évkönyveiben található. Rocznik służby zagranicznej R. P. według stanu na 1 czerwca 1939 r. Warszawa, 1939. 180. p.

20 Uo. 239. p.

21 Polska służba zagraniczna po 1 września 1939 r. Londyn, 1954. 63–64. p.

22 A Iuliu Maniu vezette erdélyi Román Nemzeti Párt 1926-ban egyesült a Ion Mihalache nevével fémjelzett Kárpátokon túli, döntően paraszti tömegbázissal rendelkező Parasztpárttal. A román belpolitikai viszonyokra ld.: *Joseph Rothschild*: Románia története a két világháború között. Szeged, 1995. 9–20. p.

kor olyan represszív politikát folytattak, amelynek fő célja az volt, hogy kibillent-sék ebből a helyzetéből, és teljesen háttérbe szorítsák. Az ebből fakadó problémák állandó feszültséget jelentettek a román belpolitikai életben. Mint utaltunk rá, Beck lengyel külügyminiszter koncepciójában az „intermarium tengely” létrehozása és Csehszlovákia elszigetelése érdekében központi szerepet játszott a magyar és román érdekek összehangolása. A kolozsvári lengyel képviselő egyik fő feladata éppen abban állott, hogy tevékenységével a helyszínen segítse elő a magyar–román ellentétek elsimítását, a problémák politikai, megegyezései útján történő rendezését. Varsó azt a szerepet vállalta magára, hogy egyengeti a magyar kisebbségi vezetők útját a román politikai éllel történő kiegyezésig, mert ezzel megteremtheti a magyar és román állam közeledésének feltételeit is. A lengyel diplomácia azonban Erdély és a magyar kisebbség tekintetében ennél messzebb menő célokat nem tűzött maga elé, és nem kívánt olyan politikai megoldást támogatni, amely területi engedményeket is tartalmazott volna, mivel ez precedensértékű lehetett saját kisebbségei és anyaországaik számára. Az öntudatos lengyelországi németiség affinitásai miatt ugyanez hatványozottan vonatkozott például az erdélyi németekre, akiket szintén a többségi nemzettel való megegyezés felé próbáltak orientálni.²³

A diplomáciai képviselő propaganda–feladatokat és konzuli ügyeket is ellátott. Kolozsvár központi fekvésénél és regionális igazgatási–gazdasági szerepkörénél fogva „Erdély fővárosának” számított nemcsak a magyar közgondolkodás történelmi távlataiban, hanem a társadalmi és gazdasági vezető pozíciók elfoglalására törekvő erdélyi románság stratégiai célkitűzéseiben is. Ennek folytán a két világháború közti időszakban a korábban is belső politikai és szellemi centrumnak tekintett város regionális diplomáciai központtá vált, ahol tizenhárom állam tartott fenn különböző szintű képviselőket.²⁴ A lengyel misszió működése során főként a helyi német és csehszlovák konzulátus esetlegesen lengyel érdekekkel ellentétes tevékenységét kellett ellensúlyoznia. Ezen túlmenően gyakori volt az átutazóvízumot igénylő román állampolgárok vagy az Erdélybe érkező lengyel állampolgárok

23 A kolozsvári lengyel konzuli ügynökség feladatkörét meghatározó feljegyzés. (Ld. 18. sz. jegyzet).

24 A kolozsvári konzuli testületek működésére vonatkozólag csak részadatok állnak rendelkezésünkre. Erre ld.: *Ablonczy Balázs*: A zsidó, a mágnás meg a revízió. Francia konzulok, diplomaták és az erdélyi magyar kisebbség 1920–1940. In: *Pro Minoritate*, Új évf. 2. (2000) 2. sz. 163–176. p. és *Seres Attila*: Magyar kisebbség és lengyel diplomácia Erdélyben a '30-as évek végén. In: *Pro Minoritate* 2., Új évf. (2000) 3–4. sz. (a továbbiakban: *Seres*, 2000.) 206–218. p.

ügyeinek intézése.²⁵ A misszió kolozsvári jelenlétét indokolta tette főleg a Hunyad megyei Lupény környékén koncentrálódó, de más városokban is hosszabb ideje meglepedett, kis létszámú lengyel bányászkolóniák helyzetének figyelemmel kísérése.²⁶ A mindennapi politikai információk megszerzése érdekében a lengyel diplomaták igyekeztek jó kapcsolatokat kialakítani a helyi román elit képviselőivel, valamint a magyar és a német kisebbség vezetőivel.

A kolozsvári konzuli ügynökséget kiterjedt feladatkörrel hozták létre. Dacára annak, hogy egyszemélyes misszióként működött, a kicsi hivatal mégsem lett tiszteletbeli konzulátus, amelynek élére akár román állampolgárt is jelölhettek volna. Felmerül a kérdés, hogy egy széles feladatkörrel rendelkező, nagy területű régió politikai és társadalmi folyamatait figyelő diplomáciai képviselő esetében a szándékok és lehetőségek ellentétének valós problémáját jelezte-e a pénzhiányra való hivatkozás, vagy csak ürügyként szolgált más okok elfedése érdekében. Véleményünk szerint a döntés meghozatalában szerepet játszhattak valós pénzügyi problémák is. Emellett a fontosabb szempont mégis az lehetett, hogy a lengyel diplomácia nem kívánta magát hangsúlyozottan exponálni egy olyan régióban, amelyben a jelenléte közvetve előnyösnek mutatkozott számára, de közvetlen államérdekei nem fűződtek hozzá. A kolozsvári lengyel képviselő működtetése sokkal fontosabb volt, mint egy csupán kereskedelmi igényeket megjelenítő, vagy tisztán konzuli ügyeket ellátó tiszteletbeli konzulátusé, de nem olyan jelentőségű, mint például a lengyel–román határzónában fekvő csernovici konzulátusé, amely igyekezett a nagy létszámú bukovinai lengyel kisebbség önszerveződéséhez is támaszt nyújtani. Mindenesetre a misszióra háruló feladatokat egyetlen személynek kellett ellátnia, a napi politikai és konzuli teendők viszont fokozatosan halmozód-

25 A kolozsvári lengyel konzuli ügynökség feladatkörét meghatározó feljegyzés. (Ld. 18. sz. jegyzet.)

26 Az 1930. évi román népszámlálás során a hivatalos statisztikai adatok 3357 lengyel nemzeti-ségű személyt írtak össze Erdélyben, amelyből 1496 fő Hunyad és Krassó–Szörény megyék bányavidékén élt. Erre ld.: *Varga E. Árpád*: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok. Bp., 1998. 358–364. p. A kolozsvári lengyel konzuli ügynökség ezen kívül más diplomáciai képviselőhöz hasonlóan egyfajta diplomáciai reprezentációs szerepet is ellátott: igyekezett koordinálni a Lengyel–Román Társaság helyi szervezetének programjait, fogadásokat tartott a nagyobb lengyel állami ünnepeken, stb. Erre ld. például: Brassói Lapok, 1939. május 8. Estélyt rendezett a lengyel–román társaság a lengyel alkotmány évfordulója alkalmával.

tak, ezért nem véletlen, hogy Tadeusz Stapiński egy 1938 májusában kelt felterjesztésében a külügyminisztérium segítségét kérte a képviselőlet bővítéséhez.²⁷

*Az erdélyi magyar kisebbség
a magyar–lengyel–román politikai háromszög középpontjában*

Az erdélyi magyar kisebbség iránti felemás lengyel magatartást jól tükrözte Mirosław Arciszewski bukaresti lengyel követ 1936 májusi kolozsvári látogatása és egy „pro domo” feljegyzés, amely 1936 júliusában készült a konzuli ügynökségen az erdélyi magyarság helyzetéről. A lengyel diplomata előadást tartott a városban, amelynek fő motívuma a Lengyelország és Románia sorsa közti párhuzam volt. Mint mondta, Lengyelország és Erdély is nagy áldozatok árán „szabadult fel” a háborús események következtében, ugyanakkor „a 15 éves szövetségesek kitarának egymás mellett jóban és rosszban, mert nemcsak közös érzelmekre, hanem közös érdekekre is támaszkodik ez a barátság”. Hangsúlyozta, hogy Lengyelország nem revizionista, senkivel sem szövetséges a revízió érdekében és a határok tiszteletben tartásának elve alapján áll.²⁸ Nem véletlen, hogy ezek a szavak éppen Kolozsváron hangzottak el és éppen a „lengyel–román barátság felmelegítésének” időszakában. A kapcsolatok normalizálásának érdekében a lengyel diplomácia igyekezett megnyugtatni a román közvéleményt és rajta keresztül a román vezetést is a határrevízió kérdésében vallott álláspontjának változatlanágáról. Arciszewski a román–lengyel viszony kontextusát figyelembe véve, még nem sokkal ezután is igyekezett úgy tenni, mintha nem lenne tisztában a magyar kisebbség sérelmeivel. A bukaresti magyar követségi tanácsos 1936 októberében, konkrét példákat említve neki, szóba hozta előtte a székelység államilag irányított elnyomását, mire ő csodálkozását kifejezve, azt állította, hogy erről a kérdésről egészen másképp van informálva.²⁹

27 Stapiński felterjesztése: a kolozsvári lengyel konzuli ügynökség feladatkörét meghatározó feljegyzés. (ld. 18. sz. jegyzetet). A kolozsvári lengyel diplomáciai képviselőlet megnevezése körüli zavarokra utal, hogy a korabeli erdélyi magyar sajtóban és magyarországi dokumentumokban is egyszerűen konzulátusként aposztrofálták azt.

28 Az MTI jelentése Mirosław Arciszewski bukaresti lengyel követ kolozsvári látogatásáról. 1936. május 23. MOL (= Magyar Országos Levéltár) K 63 (= Külügyminisztérium politikai osztályának általános iratai) 157. csomó (cs.) 1936-17/31. tétel (t.). 1816/1936. pol. ikt. sz.

29 Nagy bukaresti magyar követségi tanácsos jelentése Arciszewski lengyel követtel történt találkozójáról. 1936. október 1. MOL K 63 245. cs., 1936-27/7. t. 3321/1936. pol. ikt. sz.

A romániai lengyel diplomácia vezetőjének állítása nehezen támasztható alá, különösen a kolozsvári konzuli ügynökség által a magyar kisebbség helyzetét taglaló jelentés tükrében. A lengyel külügyminisztérium 1936 júniusának elején a bukaresti követségtől részletes felvilágosítást kért az erdélyi magyarság helyzetéről, s külön felhívta diplomatái figyelmét arra, hogy az elemzés térjen ki a közösség történetére, létszámára, gazdasági pozícióira, illetve a Magyarországgal fenntartott kapcsolatára. A kérést a bukaresti követségtől illetékességéből a kolozsvári konzuli ügynökségre továbbították, ahol szeptember végére el is készült egy negyven oldalas jelentés.³⁰ Ennek készítője, Jan Buzek kifejtette, hogy a magyar nemzeti kisebbség létszámának megítélésében nincs nézetazonosság, saját becslései alapján csak a Magyarországtól elcsatolt területeken élő magyarok számát több, mint másfél millióra tette. Az elemzés szerint a magyar kisebbség formálisan jogegyenlőséget élvez, valójában azonban a román politikai elit a teljes beolvasztására törekszik. Tönkretették Erdélyben a magyar iskolarendszert, és a földbirtokrendszer reformja során elvették a magyar egyházak birtokállományát is. A magyar nemzeti kisebbség politikai képviseletét az Országos Magyar Párt látja el, amelynek a román parlament alsóházában és szenátusában is vannak képviselői. Noha a román állam igyekszik megnehezíteni az erdélyi magyarok anyaországgal való kapcsolattartását, ezek a történelmi viszonyokból adódóan mégis sokoldalúak maradtak. Buzek jelentése hangsúlyozta, hogy a teljes román politikai vezetés elítéli a magyar revíziós törekvéseket.³¹

Ez a feljegyzés elég meggyőzően bizonyította, hogy a kolozsvári lengyel diplomaták megfelelően érzékelték a kisebbségi létre kényszerített magyarság általános helyzetét, valamint a rá nehezedő asszimilációs nyomás erejét, sőt, némi empátiával viseltettek a sorsa iránt. Politikai szerepvállalásuk a magyar–román vitában akként fogalmazódott meg, hogy igyekezni kell a magyar közösség törekvéseit a román többség érdekeihez idomítani. Szembesülve azonban a magyarság társadalmi és gazdasági életben meglévő befolyásának tényével, valamint az ennek negligálására irányuló román kísérletekkel, továbbá az erdélyi problémák történelmi gyökerével, a helyszíni tapasztalataik alapján a magyarság helyzetét nemcsak a román állam iránti lojalitás szemszögéből ítélték meg. Mint utaltunk rá, a lengyel

30 A lengyel külügyminisztérium és a bukaresti lengyel követség utasítása egy elemzés összcállítására a magyar kisebbség helyzetéről. 1936. június 2., 1936. július 29. AAN Agencja Konsularna R. P. w Cluj. Sygn. 1. (Raporty polityczne od 1936 do 1937 r.). str. 71.

31 Elemzés a magyar kisebbség helyzetéről. 1936. szeptember 22. AAN Agencja Konsularna R. P. w Cluj. Sygn. 5. (Mniczyszości w państwach obcych). str. 99–138. illetve a „Magyar kisebbség Romániában” című elemzés rezüméje. Uo. 139–141.

külpolitika számára hasznosítható információk folyamatos összegyűjtése céljából a Kolozsvárra akkreditált lengyel diplomaták rendszeresen találkoztak magyar kisebbségi vezetőkkel: az Országos Magyar Párt parlamenti tagjaival, valamint a magyar egyházak és sajtó képviselőivel.

Erről a magyar külügyi vezetés is tudomással bírt. Arciszewski 1936 decemberében hazautazott és Varsóban módjában állt rövid beszélgetést folytatni Hory András magyar követtel. Éppen e találkozó előtt Beck utasította őt arra, hogy az adott lehetőségekhez mérten igyekezzen közreműködni a magyar–román viszonyban mutatkozó feszültség enyhítésében. Arciszewski kijelentette, hogy mindez Lengyelország érdekében történik, hiszen szövetségese a kisebbségi kérdés rendezése révén belsőleg stabilizálódhat. A bukaresti követ nyomatékosítani kívánta azonban, hogy ez nem jelentheti azt, hogy Lengyelország konkrét magyar kisebbségi ügyekben interveniáljon. Az alig két hónapja elhangzott, hiányos informáltására hivatkozó állításával szemben „Arciszewski úr előadta, hogy kolozsvári konzuluk (sic!) részletesen informálja őt. Azon kérdésemre, hogy a konzul voltaképpen kivel áll összeköttetésben, a követ azt válaszolta, hogy Gyárfás Elemérrel és Bánffy Miklós gróffal, azonnal hozzátette azonban, hogy tudomással bír a magyar párt és Bánffy gróf politikai iránya közti eltérésről.”³²

Egy ideig úgy tűnhetett, hogy az események mégsem igazolják Arciszewskinek a lengyel közreműködés jellegére vonatkozó állítását. 1936. november 12-én Octavian M. Dobrota székelyudvarhelyi tanár a „Román hang az elszékelyesített vidéken” című helyi újságban felvetette a székelyek lemészárlásának gondolatát. A cikk egy példányát Hory varsói magyar követ átadta Tadeusz Kobylańskinak, a lengyel külügyminisztérium politikai osztálya főnökének, aki később, december 16-án közölte vele, hogy a külügyminisztérium utasítására Arciszewski követ felhívta erre Gheorghe Tatarescu miniszterelnök és Victor Antonescu külügyminiszter figyelmét. A román politikusok állítólag nagy felháborodással reagáltak a cikk

32 Hory András varsói magyar követ jelentése Arciszewskivel történt találkozásjáról. 1936. december 4. MOL K 63 248. cs. 1938–27/7. t. 4019/1936. pol. ikt. sz. Az Országos Magyar Párt (1922–1938) ellenezte a román elittel történő nagyobb horderejű kompromisszumokat és egyfajta „védekező politikát” folytatott, ami főként a kisebbségi sérelmek napirendcn tartásából állt (Gyárfás Elemér 1922-től az Országos Magyar Párt elnökségének tagja, 1926–1937 között Csík megyei szenátor volt a román parlamentben). Bánffy Miklós gróf elképzelése az volt, hogy a romániai magyarságot önálló politikai entitásként kell a román politikai életbe tagolni. Bánffy lett később a királyi diktatúra bevezetésének idején létrejött román egységszervezet, a Nemzeti Újjászületési Front részeként 1939 februárjában megalakuló Magyar Népközösség vezetője. Erre ld.: *Bárdi Nándor*: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. In: *Regio* 8. (1997) 2. sz. 34–35. p.

tartalmára. A lengyel külügy politikai osztályfőnöke erre nem kis malíciával jegyezte meg, hogy ez a cikk tulajdonképpen jó szolgálatot tett nekik, mert lehetővé tette számukra, hogy felfüggeszék az „offenzívát” a magyar–román kapcsolatokban.³³

Az, hogy a lengyel diplomáciának a helyzet pontos ismeretének ellenére sem állt érdekében az erdélyi magyar kisebbség melletti határozott kiállás, nemcsak ez a komolytalan „offenzíva” bizonyította be. Az Ilfov megyei ügyvédi kamara 1937. február 7-i ülésén Bukarestben a volt román igazságügyi miniszter indítványára határozatot fogadott el, melynek értelmében ügyvéd Romániában csak román nemzetiségű lehetett. Március 2-án, más kisebbségi sérelmekkel együtt, Hory szavát az esetet Kobylańskinak, aki megígérte, hogy tájékoztatni fogja erről Arciszewskit: „...az osztályfőnök szerint a bukaresti lengyel követnek módjában lehet ezeket az adatokat bizalmas konverzáció folytán felhasználni.”³⁴ Március 24-én újra tárgyalt egymással a magyar és lengyel diplomata. Kobylański ekkor spontánul visszatért a magyar kisebbség sérelmeinek kérdésére és megjegyezte, hogy a bukaresti lengyel követ „lehetőséget lát” a magyar diplomácia által átadott információk felhasználására, ezért arra kérte Horyt, hogy folyamatosan tájékoztassa őt az erdélyi magyarság helyzetéről. „Alig hiszem, hogy a bukaresti lengyel követ akciója e sérelmek orvoslása tekintetében sikerrel járhatna” — írta jelentésében Hory, a politikai osztályfőnök óhajának megfelelően azonban arra kérte Kánya Kálmán magyar külügyminisztert, hogy küldje el neki az erdélyi magyarság aktuális sérelmeire vonatkozó, a magyar külügyi vezetés rendelkezésére álló információkat.³⁵ Kánya értesítette erről Darányi Kálmán miniszterelnököt is, akihez azzal a kéréssel fordult, hogy a varsói magyar követ tájékoztatása érdekében időről időre jutassa el hozzá a magyar kisebbség elnyomásáról készített összeállítást.³⁶

33 Az idézett szöveg a dokumentumban franciául szerepel. Hory jelentése Tadeusz Kobylański politikai osztályfőnökkel történt találkozájáról. 1936. december 16. MOL K 63 245. cs. 1936-27/7. t. 4111/1936. pol. ikt. sz. A székelyudvarhelyi román tanár cikke Mussolini 1936. november 1-i milánói beszédére reagált, amely általános felháborodást keltett Romániában. A szerző egyik ominózus kijelentése szerint az erdélyi Szent Bertalan éjszakája után a magyarok olasz szövetségeseinek kellene összeszednie a magyarok hulláit. A Mussolinit ért sértő kifejezések miatt a román kormány az olasz kormány tiltakozására ideiglenesen beszüntette a lap működését. Erre ld.: *Mikó Imre*: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Bp., 1941. 169–170. p.

34 Hory jelentése Kobylańskival történt találkozájáról. 1937. március 2. MOL K 63 247. cs. 1938-27/4. t. 796/1937. pol. ikt. sz.

35 Hory jelentése Kobylańskival történt találkozájáról. 1937. március 24. Uo. 1118/1937. pol. ikt. sz.

36 Uo.

A varsói magyar követ 1937 májusában a lengyel külügyminisztert is igyekezett meggyőzni a magyar kisebbség sérelmeiről. Beck ismét kifejtette, hogy csak azt az utat tartja járhatónak, ha a román kormány a kisebbségi kérdéseket magával az erdélyi magyarság vezetésével tárgyalja meg, s ezzel elkerüli annak látszatát, hogy a problémának nemzetközi színezete van, vagy kihat a magyar–román kétoldalú kapcsolatokra.³⁷ Ugyanezt ismételte meg Kánya és a román politikusok előtt is.³⁸ Ezek a próbálkozások nem születtek kézzelfogható eredményeket, ezért 1938 tavaszán, a csehszlovák válság kiéleződésének idején Varsó ismét erőfeszítéseket tett a magyar–román nézeteltérések elsimítására. A lengyel diplomácia abban is reménykedett, hogy az 1938 májusában különféle intézkedések együtteséből összeálló „Kisebbségi Statútum” reális megoldást jelent a nemzetiségi probléma rendezése terén. Ennek végrehajtása végre előrevetíthette volna a lengyel külpolitikai stratégiában meghatározónak számító magyar–román közeledés realizálását. Roger Racyński bukaresti lengyel nagykövet Rényey Viktor bukaresti magyar ügyvivővel 1938. szeptember 12-én lezajlott találkozáján éppen a Kolozsvárról érkező hírekre hivatkozva fogalmazta meg véleményét: „Racziński gróf még hozzáfűzte, hogy a kolozsvári lengyel konzulátus (sic!) jelentései arról számolnak be, hogy a statútum kibocsátása óta a kisebbségek életében némi enyhülés állott be.”³⁹

A lengyel külpolitika azonban nem számolt reálisan a területi kérdés megkerülhetetlenségével a magyar–román kapcsolatokban, illetve nem mérte fel alaposan a román vezetés kisebbségekkel szembeni tényleges szándékait. Túlzott reményeket fűzött ahhoz, hogy az államiság és az egységes politikai nemzet tudatát továbbörökítő erdélyi magyarság helyzetét az államéletben való mellőzés fenntartásával, kisebb hangulatjavító intézkedésekkel rendezni lehet.⁴⁰ Grigore Gafencu román kül-

37 Hory jelentése a Beckkel folytatott megbeszéléseiről. 1937. május 2. MOL K 63 245. cs. 1937-27/4. t. 1558/1937. pol. ikt. sz.

38 Erre ld.: Hory jelentése Beck romániai látogatásáról 1937. június 22-én. MOL K 63 158. cs. 1937-17/31. t. 1977/1937. pol. ikt. sz. Hory jelentése II. Károly román király lengyelországi látogatásáról. 1937. július 10. MOL K 63 158. cs. 1938-17/31. t. 2294/1937. pol. ikt. sz. Továbbá Kánya Kálmán magyar külügyminiszter és József Beck lengyel külügyminiszter tárgyalása Genfben. 1937. szeptember 19–20. MOL K 63 245. cs. 1937-27/1. t. 446/1937. pol. ikt. sz.

39 Rényey Viktor bukaresti magyar ideiglenes ügyvivő jelentése Roger Racyński bukaresti lengyel nagykövettel történt találkozájáról. 1938. szeptember 12. MOL K 63 247. cs. 1938-27/4. t. 2958/1938. pol. ikt. sz. Erre a diplomáciai jelentésre, és a lengyel nagykövet kijelentésére már történt hivatkozás a hazai szakirodalomban. *Román Ildikó: A magyar–román viszony alakulása 1937–1940 között.* In: *Regio* 5. (1994) 3. sz. 107. p.

40 Erre egyébként a kolozsvári lengyel alkonzul több jelentésében is utalt. Ld. például: *Seres*, 2000. 4. sz. dokumentum. 217. p.

ügyminiszter 1939 márciusában Varsóban tett látogatása alkalmával többször kifejtette, hogy a magyar kisebbség ügye szigorúan román belügy. A többi kisebbségi problémához hasonló szellemben, az igazság és egyenlőség szellemében szeretnék kezelni, annak érdekében hogy a „...magyar kisebbséget érzelmileg és szellemileg is összekapcsoljuk azzal az állammal, amelyben lakik.”⁴¹ A magyar politika ezt természetesen nem ismerte el, és egy olyan magyar–román kisebbségvédelmi egyezmény aláírását tartotta kívánatosnak, amely szavatolta volna a romániai magyarság hatékony védelmét az anyaország közreműködése mellett. Románia viszont a magyar közösség nemzetiségi–politikai jogainak széles körű kiterjesztését egy magyar–román megemntámadási egyezménytől tette függővé. A Magyarország és Románia közti modus vivendi elmaradása miatt a lengyel vezetés, meglepő módon, Magyarországot vádolta. A már említett Kobylański politikai osztályfőnök a Horyval lezajlott 1939. április 15-i találkozásán sajnálatának adott hangot, amiért Magyarország nem vette figyelembe a Lengyelország által tett javaslatokat, amelyek egy megemntámadási szerződés megkötésére irányultak.⁴² Beck nem sokkal később egyenesen kijelentette a magyar követnek, hogy bár „...ő maga minden alkalmat felhasznált arra, hogy a románokat jobb belátásra bírja, ...egy kisebbségi egyezmény megkötésére egyetlen állam sem vállalkozik könnyen.”⁴³

Márton Áron és a kolozsvári lengyel diplomáciai kirendeltség kapcsolatai

Az erdélyi magyarság sorsában tehát a lengyel közvetítő szándék sem hozhatott érdemi változást. Különösen súlyos helyzetben voltak az erdélyi magyar egyházak, amelyekre a magyar állami támasz kiesésével, szervezettségüknél fogva, fokozottabb szerep hárult a magyar közösségek összetartásában. A földbirtokreform során a római katolikus egyház birtokainak körülbelül 95%-t, a református egyházak birtokállományának 40%-t kisajátították, és a nacionalizált vagyon legnagyobb részét román egyházközségeknek juttatták. Az erdélyi magyar egyházaknak az államtól függő, másik fő jövedelemforrását az államsegélyek képezték, melyeket a román államhatalom a birtokvagyonnal szinte fordított arányban folyósított. Az egyházak jogi helyzetét, valamint az egyház és az állam egymáshoz való viszonyát alapvetően az 1928-ban elfogadott kulturális törvény rögzítette. Ennek értelmében 5 cso-

41 Hory jelentése Grigore Gafencu lengyelországi látogatásáról. 1939. március 8. MOL K 63 160. cs. 1939-17/31. t. 1227/1939. pol. ikt. sz.

42 Hory jelentése Kobylańskival történt találkozásáról. 1939. április 15. MOL K 63 250. cs. 1939-27/7. t. 2119/1939. pol. ikt. sz.

43 Hory jelentése Beckkel folytatott tárgyalásáról. 1939. június 7. Ibid. 3820/1939. pol. ikt. sz.

portra osztották a romániai egyházakat, melyek közül az „uralkodó” orthodox és a „kiváltságos” görög katolikus után a harmadik helyre szorultak a „történelmi”, alapvetően magyar ajkú népességet tömörítő egyházak, a római katolikus és a protestáns felekezetek. A törvény a két román egyházat „egyháznak”, míg a többit „kultusznak” nevezte, paragrafusai pedig rendelkezési jogalapot teremtettek az egyházak működésének ellenőrzésére a mindenkori hatalom által. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy 1931 áprilisában a román vallásügyi minisztérium Onosifor Ghibu kolozsvári egyetemi tanár elnökletével egy bizottságot hozott létre, melynek feladata az erdélyi magyar egyházmegye autonóm jogi szervezetének, a Római Katolikus Státus tevékenységének kivizsgálása volt. A grémium a katolikus egyházi szervezetek elleni további támadások fő gócpontjává vált, s működése lényegében a nem román felekezetek ingatlanvagyonának további megnyírbálását eredményezte.⁴⁴

1932 végén, a magyar egyházak kisemmizésére törekvő politikai légkörben került Márton Áron, akkor gyulafehérvári püspöki titkár Kolozsvárra, ahol a helyi egyetem katolikus lelkésze lett. A kolozsvári Báthory Kollégiumban a magyar ifjúság szervezésére irányuló nevelőmunkába kezdett, az egyetemi templomban pedig minden vasárnap és ünnepnapon szentbeszédet tartott. Ez városszerte széles körű ismertséget eredményezett számára, aktuális témákat taglaló prédikációira felekezeti különbség nélkül érkeztek. Emellett az Erdélyi Katolikus Népszövetség vezető tisztségviselője, 1934 februárjától 1936 júliusáig igazgatója is volt. 1936 márciusában a kolozsvári Szent Mihály plébánia vezetésére kapott ideiglenes megbízatást, 1937 januárjában kanonokká nevezték ki. Felfelé ívelő egyházi pályafutását jól jellemezte, hogy 1938 augusztusában a Szent Mihály plébánia képviselő testülete plébánossá választotta őt, ezzel együtt Adolf Vorbruchner püspök kolozs–dobokai főesperessé tette. Egy hónappal később azonban, a megyéspüspök halála után a Szentszék erdélyi apostoli kormányzóvá nevezte ki, majd 1939. február 12-én plébániatemplomában, a kolozsvári Szent Mihály templomban az erdélyi egyházmegye püspökévé szentelték.⁴⁵

A Szent Mihály plébánia ideiglenes vezetőjeként, több egyházi tisztsége és társadalomszervező tevékenysége révén már országos ismertségnek örvendett, ezért nem lehetett véletlen, hogy a kolozsvári lengyel misszió is felfigyelt rá. A lengyel konzuli ügynökség jelentéseiből kitűnik, hogy a lengyel diplomaták olyan energi-

44 A romániai magyar egyházak helyzetére ld.: *Biró Sándor*: Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940. Bem, 1989. 377–390. p.

45 Márton Áron kolozsvári évcirc ld.: *P. Szöke János*: Márton Áron. Nyíregyháza, 1990. 127–137. p. és *Virt László*: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Bp., [1988.] 14–30. p.

kus, viszonylag fiatal, de tekintélyes egyházi vezetőt láttak benne, akinek népnevelő működése befolyásolja a teljes magyar népesség nemzetiségi érdekérvényesítő törekvéseit.⁴⁶ Márton Áron és a lengyel diplomaták egymásra találása, a magyar pap, későbbi püspök részéről is megmagyarázható. Márton Áron valószínűleg azért fordult kitüntetett figyelemmel a kolozsvári konzuli karon belül éppen a lengyel diplomaták felé, mert azok egy olyan nemzetet képviseltek, amely mély vallássosságáról, és ezen belül erős katolicizmusáról volt közismert. Ezen túlmenően a magyar–lengyel történelmi kapcsolatoknak a XVI–XVII. századi erdélyi fejedelmek révén eleven emlékezete lehetett az erdélyi közgondolkodásban, a tradicionális lengyel–magyar barátság hangoztatása ezért itt élénkebben hatott. A jelentésekből kiderül továbbá, hogy a magyar kisebbségi vezetők tisztában voltak azokkal a lengyel politikai elképzelésekkel, amelyek a magyar kisebbség és a román többség érdekeinek összehangolását tűzték ki célul.⁴⁷ Úgy tűnik, hogy Márton Áron a kisebbségi magyar felekezeteket sújtó román egyházpolitikával szemben valamiféle „érzelmi szövetséget” remélt a lengyel kirendeltség tagjai részéről.

A kolozsvári lengyel konzuli ügynökség utóéletének történetéhez tartozik, hogy 1939 nyarán, a danzigi válság kiéleződésének idején, megromlott a helyi lengyel diplomaták és a magyar kisebbségi vezetők közti jó viszony. Ennek közvetlen kiváltó oka a kolozsvári Keleti Újság június 17-i számában megjelent, a danzigi kérdéssel foglalkozó cikk volt, melynek szerzője kifejtette, hogy Németország hamarosan napirendre tűzi a kérdést és nem fog engedményeket tenni.⁴⁸ Stapiński már egy korábbi jelentésében is beszámolt arról, hogy az erdélyi magyar sajtó Danzig hovatarozásának kérdésében csak a német álláspontot ismerteti.⁴⁹ Június 19-én a lengyel alkonzult tiltakozott Somodi Andrásnál, a Keleti Újságot megjelentető kiadóvállalat felelős igazgatójánál és br. Bothmer Károly magyar konzulnál a

46 Abban a jelentésben, amelyhez mellékletként csatolta Buzek a már említett magyar kisebbségről szóló 1936. évi elemzést, „informátoraként” említette meg Márton Áront, akit maga is idézőjelenben „Stadtpfarrer”-nek titulált, és kiemelte, hogy értékes adatokkal szolgált a szükségységről, valamint az erdélyi magyarok iskola- és egyházi ügyeiről. 1936. szeptember 22. AAN. Agencja Konsularna R. P. w Cluj. Sygn. 1. str. 72–73.

47 Erre ld.: *Seres*, 2000. 3. sz. dokumentum. 215. p. Bár Stapiński már többször is idézett feljegyzése hangsúlyozta, hogy „mind a magyarok, mind a románok elfogadják az ügynökséget ... közvetítő törekvéscit a magyarok méltatlanul a románok kedvetlenül fogadták.” A kolozsvári lengyel konzuli ügynökség feladatokról szóló feljegyzés. *Ibid.*

48 Keleti Újság, 1939. június 17. Danzig és a német kolóniák. [A lap régics írásmódja ellenére a jelenlegi helyesírási szabályokhoz igazodva a tanulmányomban hosszú „Ú” alakot használok – S. A.]

49 Stapiński 1939. május 11-i sajtójelentése. AAN Agencja Konsularna R. P. w Cluj. Sygn. 10. (Raporty prasowe w 1939 r.). str. 114–117.

cikk tartalma ellen. Noha a magyar konzul személyes véleménye az volt, hogy nem igazak a cikkben megfogalmazott állítások, Stapiński feltételezéseivel szemben kifejtette, hogy nincs befolyása a lap szerkesztésére és annak irányultságára.⁵⁰ Június 20-án Somodi András és Nyíró József, a lap felelős szerkesztője elnézést kértek és ígéretet tettek arra, hogy valamelyik hamarosan megjelenő számban publikálni fognak egy cikket, amely korrigálja a Stapiński által inkriminált állításokat.⁵¹ Ez a lengyel alkonzul tiltakozására való hivatkozás nélkül megtörtént ugyan a helyi lap június 23-i és július 7-i számában, a konfliktus mégsem ült el.⁵² Június 24-én a nagyváradi Magyar Lapok közölt egy elemzést a danzigi kérdés újabb fejleményeiről, melynek készítője kizártnak tartotta a kompromisszumot a két állam között.⁵³ A cikk állításaira Stapiński egy meglehetősen ingerült hangvételű levéllel válaszolt, melyben kifejtette, hogy az a német propaganda stílusában íródott, ezért állításai nem felelnek meg a valóságnak.⁵⁴

Stapiński interpretációja szerint az erdélyi magyar sajtó magatartása azzal magyarázható, hogy a magyar kisebbség Németország segítségével látja megvalósíthatónak Erdély Magyarországhoz csatolását, amihez nélkülözhetetlen Románia szövetségesének, Lengyelországnak a meggyengítése. A kialakult konfliktus erősen rányomta a bélyegét a magyar és lengyel fél viszonyára. A lengyel alkonzul későbbi sajtójelentései is arról szóltak, hogy az erdélyi magyar sajtó teljesen a német propaganda befolyása alá került, és egyenesen ellenségesen viselkedik Lengyelországgal szemben. Ez a helyzet Lengyelország lerohanása után sem változott meg, Stapiński szeptember 11-i jelentése például arról számolt be, hogy a helyi magyar sajtó a németek pártján áll és a német győzelmeket magasztalja.⁵⁵ A kolozsvári napilapok korabeli tudósításainak áttekintése alapján azonban elmondható, hogy a

50 Stapiński tiltakozása Somodi András felelős igazgatónál és Nyíró József felelős szerkesztőnél: az 1939. június 19-i sajtójelentés. Ibid. str. 138–141.

51 Stapiński 1939. június 20-i sajtójelentése. Ibid. str. 146.

52 Keleti Újság, 1939. június 23. A danzigi kérdés lengyel szempontból. Keleti Újság, 1939. július 7. Danzig körül.

53 Magyar Lapok, 1939. június 24. A danzigi kérdés objektív megvilágításban.

54 Stapiński Scheffler Ferenc felelős kiadóhoz írt magyar nyelvű tiltakozó levele nélkülözötte a geopolitikai realitásokat: „A magyarok szívesen tüntetnek a lengyel–magyar barátság mellett, tudniok kellene tehát, hogy mi az igazi helyzet, s tudniok kellene a történelmet is, annál is inkább, mert az utolsó «cseh válság» alkalmával a magyarok Németország akarata ellenére, csakis lengyel segítséggel és lengyel segítség által kapták meg Kárpátalját, s csakis a német hódítási vágyának köszönhetik, hogy Németország javára le kellett mondaniok Szlovákiáról.” AAN Agencja Konsularna R. P. w Cluj. Sygn. 10. (Raporty prasowe w 1939 r.) str. 154–155.

55 Stapiński 1939. szeptember 11-i politikai jelentése. AAN Agencja Konsularna R. P. w Cluj. Sygn. 3. (Raporty polityczne w 1939 r.) str. 301–302.

helyzet közel sem volt ennyire egyértelmű, a német győzelmeket nem kísérte az erdélyi magyarság korlátlan szimpátiája. A Lengyelország vereségéről szóló hírek inkább olyan kommentár nélküli tényeket közöltek, amelyek Németország meglepetésszerű gyors győzelmét konstatálták. A danzigi válságról szóló korábbi hírek pedig nem kifejezetten lengyelelles élel születtek és nem a lengyel állam felszámolásának óhaját fogalmazták meg, hanem azt inkább a versailles-i békediktátum-rendszer megingásának egyik jeleként kezelték. A város magyar lakosságának lengyelek iránt érzett rokonszenve abban is megmutatkozott, ahogy az 1939 szeptemberében Kolozsvárra érkező, mintegy száz főből álló lengyel menekültcsoportról gondoskodott.⁵⁶

⁵⁶ Erre ld.: *Kazimiera Illakowiczówna*: Kolozsvári emlékek. In: *Korunk* 31. évf. (1972). 12. sz. 1840–1848. p. és *Edmund Roesler*: Egy lengyel művész a magyarokról. In: *Menekültrapszódia. Lengyelek Magyarországon 1939–1945*. Szerk.: Szcnyán Erzsébet–Kapronczay Károly. Bp., 2000. 381–383. p.

II. Dokumentumok⁵⁷

1.

Jan Andrej Buzek kolozsvári lengyel alkonzul jelentése Adam Mikucki bukaresti lengyel konzulnak a Márton Áronnal folytatott beszélgetéséről

Kolozsvár, 1936. április 24.

Titkos

Konzul Úrnak Bukarestbe.

1936. április 24.

3/ titk/ 10

segédpüspök kinevezése

Gyulafehérváron.

A mai napon meglátogatott Márton Áron tiszt., a helyi római katolikus plébánia plébánosa.⁵⁸ A vele folytatott beszélgetés során érintettük többek között Adolf

57 A kolozsvári konzuli kar és Márton Áron közti kapcsolatok megbízható feltárása még további kutatásokat igényel, hiszen nem ismertek előttünk a témára vonatkozó romániai források. A lengyel konzuli ügynökség iratanyaga 15 őrzési egységből áll, amelynek legértékesebb részét a politikai- és sajtójelentések fennmaradt, zsírpapírra gépelt másodlatai alkotják. Az iratanyag korántsem teljes áttekintése után három olyan dokumentumra bukkantunk, amelyek Márton Áronnal foglalkoznak, de éppen ezek alapján feltételezhető, hogy lehetnek még olyan iratok, amelyek az ő tevékenységét érintik. Az 1. sz. alatti, egy korábbi, más szempontú forrásközlésünkbe is beavogatott dokumentum újabb szerepeltetését a másik kettővel való szoros összefüggés miatt tartjuk itt szükségesnek. A tanulmányban alkalmazott jelzeteknél a magyarországi levéltári források esetében a tételszámon belül mindig a külügyminisztérium politikai osztálya általános iratainak (K 63) iktatását követtük, s mindig iktatószámot tüntetünk fel, akkor is, ha az adott dokumentumot később utóiratként csatolták valamelyik nagyobb ügyirathoz, s ezért alapszámmal is ellátták. A lengyel nyelvű dokumentumok fordításánál arra törekedtünk, hogy a magyar változatban is érezhető legyen a diplomáciai nyelvvezetben megkövetelt tömörség, valamint az idegen kifejezések használata és a rövidítések gyakori alkalmazása. Néhány rövidítést értelemzavaró jellegük miatt feloldottunk.

58 Márton Áron a Buzekkel való találkozása idején még ideiglenes plébánosként állt a plébánia élén.

Vorbruckner friss gyulafehérvári püspöki kinevezési ügyét.⁵⁹ A kinevezés Majláth Gusztáv Adolfnak, a gyulafehérvári egyházmegye püspökének — akit több hónapja Budapesten gyógykezelnek, bár nincs esélye arra, hogy meggyógyuljon — hosszan tartó betegsége miatt következett be.⁶⁰ Bizalmas információk szerint Majláth püspök elmebajjal határos teljes depresszióban szenved. Ugyanezen információk szerint megbetegedése összefügg a román hatóságokkal szembeni küzdelmével, amelyet azt erdélyi római katolikus egyház birtokainak védelme érdekében folytatott.

Adolf Vorbruckner tiszt. — „cum iure successionis”⁶¹ nevezték ki segédpüspökké. A kinevezését, ahogy Márton tiszt. állítja, román részről nagy erőfeszítések előzték meg, amelyeknek az volt a céljuk, hogy a gyulafehérvári püspöki székbe román származásút ültessenek. Ezek az erőfeszítések azonban eredménytelenek maradtak, mivel az erdélyi római katolikusok között egyáltalán nincsenek románok, s amit a Vatikán is ellenezett arra a tényre hivatkozva — ahogy azt Márton tiszt. a továbbiakban megerősítette, — hogy a teljesen jelentéktelen számú román nemzetiségű római katolikus pap között nem volt alkalmas jelölt erre a felelős tisztségre.

Az új segédpüspök osztrák–magyar katonatiszti családból származik és viszonylag fiatal, mivel 1890. március 13-án született Aradon. A középiskolát Gyulafehérváron végezte el, teológiát Svájcban, Fribourgban tanult. 1914-ben Gyulafehérváron szentelték fel, és egyúttal a nagyszabeni „unterstadti” plébánia vezetőjévé is kinevezték. 1915–1918 között az osztrák–magyar hadseregben tábori lelkészként szolgált, és ebben a minőségében több kitüntetést is kapott. 1919–1927 között káplán Brassóban, 1928-tól pedig plébános és esperes Nagyszabonban.

Márton tiszt. azt mondta, hogy Vorbruckner népi hovatarozása meghatározhatatlan. Az új püspöknek a háború előtti „ún. osztrák–magyar” típusúnak kell lennie, kinevezése pedig Márton tiszt. véleménye szerint a románok törekvései és a magyar–német papság döntő többségének aspirációi közötti kompromisszum eredménye. Márton tiszt. meg van győződve arról, hogy egy határozatlan nemzetiségű személy kinevezése a legjobb kiút abból a helyzetből, amely Majláth megbetegedése miatt, a püspöki szék tényleges megüresedése után alakult ki. A jelenlegi helyzetben az erdélyi magyar és német katolikusoknak sikernek kell tartaniuk azt a

59 Az eredeti dokumentumban is így szereplő név. A német apától és magyar anyától származó Adolf Vorbruckner csak rövid ideig állt az egyházmegye élén, mivel 1938 szeptemberében meghalt.

60 Az eredeti lengyel szövegben az Adolf keresztnév szerepel, ami nyilvánvalóan Buzek elírása. Majláth Gusztáv Károly (1864–1940), 1897-től erdélyi római katolikus püspök, 1940-ben halt meg Budapesten kórházi kezelése alatt.

61 az utódlás jogával

tényt, hogy az egyházmegye elöljárója nem román lett. Így Márton tiszt. azzal fejezte be a beszélgetést, hogy a gyulafehérvári püspökség hívei elégedettek új vezetőjük kinevezésével.

Csatolok 1 másolatot.

Buzek

Lengyel nyelvű gépelt másodlat.

Archiwum Akt Nowych (AAN) Agencja Konsularna R. P. w Cluj. Sygn. 1. (Raporty polityczne od 1936 do 1937). str. 18–19.

A dokumentum megjelent: Seres Attila: Magyar kisebbség és lengyel diplomácia Erdélyben a '30-as évek végén. In: Pro Minoritate 2., Új évf. (2000). 3–4. sz. 211–212. p.

2.

Tadeusz Stapiński kolozsvári lengyel alkonzul jelentése Adam Mikucki bukaresti lengyel konzulnak a Márton Áronnal folytatott beszélgetéséről

Kolozsvár, 1937. április 2.

Bizalmas

Konzul Úrnak Bukarestbe.

1937. április 2.

3/biz/14

magy.-román kapcsolatok

Jelentem, hogy f. év április 1-én vizontlátogatást tett nálam Márton Áron prelátus tiszt., a kolozsvári római kat. plébánia papja. Márton prelátus tiszt. magyar székely ember, az állásához képest viszonylag fiatal, mivel 40 éves. Erre az Erdély fővárosában lévő exponált tisztségre valószínűleg saját katonai múltja miatt emelték, mi-

vel a háború idején a magyar hadseregben gyalogsági főhadnagyként szolgált, és háromszor megsebesült. Részt vett a románok elleni hadjáratban is.

Márton prelátus tisztt. a beszélgetés idején saját kezdeményezésére felvetette, hogy az utóbbi hónapokban jelentősen kiéleződött a magyarellenes kurzus Erdélyben. Ezt a legutóbb nemcsak az mutatta meg, hogy közhasznú vállalatoknál magyarok nagy tömegeit bocsátották el állásukból, hanem az is, hogy a magyar magánvállalatokra nyomást gyakorolnak annak érdekében, hogy alkalmazzanak románokat, valamint a premontreiek ügye (lásd az Ügynökség 1937. III. 22-i, 3/9. sz. jelentését),⁶² illetve az is, ami a székelyek által lakott megyékben történik. Üldözik és zaklatják ott a magyar magániskolákat, a gyerekeket gazdasági és adminisztratív úton arra kényszerítik, hogy a kizárólag román nyelven oktató román állami iskolákba járjanak. A székely nép — Márton tisztt. véleménye szerint — már eleget szenvedett és ezért annál fájdalmasabban megérzi ennek a nyomásnak a következményeit.

A premontrei rend perjelének, Kovács Kandidnak a letartóztatását és kiutasítását, és Onosifor Ghibu professzor⁶³ javaslatát illetően, hogy a rend vagyonát vegyék az államkincstár tulajdonába, Márton tisztt. kifejezte abbéli meggyőződését, hogy az ilyen irányú törekvések ellenére nem lehet elérni a hatóságok döntésének visszavonását. Az egyházi szervek azonban a konkordátum-határozatokra hivatkozva⁶⁴ tiltakoztak Ghibu prof. javaslatai ellen, és Márton tisztt. úgy véli, hogy ez legalább a kolostori vagyon megmentése tekintetében eredményre vezet.

Márton tisztt. a román egyetemi ifjúságot a románosítási akciók és a magyarok elleni támadások egyik legnagyobb rejtett motorjának tartja. Márton tisztt. ennek az ifjúságnak az utóbbi időkben, a szünidő alatt elkövetett akcióival illusztrálta a helyzetet. Ez a fiatalság szervezi a sztrájkokat a magyar vállalatoknál, besúgással van elfoglalva, stb.

62 A konzuli ügynökség 3/9-1937. sz. jelentése beszámolt arról, hogy 1937. március 19-én a román hatóságok Nagyváradon letartóztatták Kovács Kandid premontrei perjelt és Magyarországra toloncolták, illetve a rend nagyváradi és félixfürdői ingatlanjait konfiskálni szeretnék.

63 Onosifor Ghibu (1883–1972), a kolozsvári egyetem pedagógia tanára. 1931-ben az ő elnöklétével alakult meg az a kormánybizottság, amelynek feladata a Római Katolikus Státus birtokállományának felülvizsgálata és nacionalizálása volt.

64 A Szezszték és Románia közötti 1927-ben és 1932-ben megkötött egyezményekről van szó, amelyek rögzítették a római katolikus egyházi hierarchiát Romániában és az erdélyi egyházmegye vagyoni státuszát.

Megkérdeztem, hogy a magyarok minek tulajdonítják a kurzus jelenlegi kiéleződését, azt mondta, hogy mindenekelőtt annak az ingerültségnek, ami a románokban keletkezett Mussolini beszéde miatt.⁶⁵

Más kérdést nem tettem fel.

Márton tiszt. azt javasolta nekem, hogy utazzam el a székelyek által lakott megyékbe, abból a célból, hogy saját szemmel győződjek meg az ottani viszonyokról. A Miniszter Úr egyik instrukciójának megfelelően kitérőleg válaszoltam, a Kirendeltség szervezése miatti időhiánnyal mentegelve magam.

Bár tervezem, hogy Erdély nemzetiségi struktúrájának megismerése érdekében a jövőben bejárom Erdély székelyek által lakott megyéit is, ezt a tennivalót a Márton tiszt.-vel való világos kapcsolatban mégsem tartom helyesnek.⁶⁶

Csatolok 2 másolatot.

Tadeusz Stapiński

A Lengyel Köztársaság alkonzulja

Lengyel nyelvű gépelt másodlat.

AAN. Agencja Konsularna R. P. w Chuj. Sygn. 1. str. 138–140.

65 Benito Mussolini olasz miniszterelnök 1936. november 1-én Milánóban elmondott beszédéről van szó, melyben az olasz politikus kijelentette, hogy Magyarországnak igazságot kell szolgáltatni, ha az európai hatalmak maradandó állapotokat akarnak teremteni a Duna-medencében. Mussolini beszédét éles magyarellenes sajtókampány követte Romániában.

66 Nyilvánvalóan itt arról van szó, hogy Stapiński a konzuli ügynökség illetékességi körzetének bejárását nem kívánta egy kisebbségi egyházi vezető személyéhez kötni, mert ez kompromittáló lehetett volna a román hatóságok szemében.

3.

Tadeusz Stapiński kolozsvári lengyel alkonzul jelentése Adam Mikucki bukaresti lengyel konzulnak Márton Áron segédpüspöki kinevezéséről

Kolozsvár, 1938. szeptember 21.

Bizalmas

Konzul Úrnak Bukarestbe.

1938. szeptember 21.

3/37

új róm. katolikus püsp.

Jelentem, hogy a Szentszék a román kormánnyal egyetértésben Márton Áron kolozsvári esperest és plébánost nevezte ki apostoli vikáriussá és a gyulafehérvári római katolikus püspökség vezetőjévé. A folyó hónapban elhunyt Vorbuchner püspök helyét foglalja el.

Ezt a kinevezést egy, a románok által a magyar kisebbség javára tett újabb engedménynek kell tekinteni. Ezidáig, a kiváló Majláth püsp. halála után, a románok nem magyar nemzetiségű személy kinevezéséhez ragaszkodtak. Ennek a nyomásnak engedve, a Szentszék annakidején (a múlt évben) egy apolitikus németet, Vorbruchner tisztt. nevezte ki püspökké, aki aránylag tétlenül is szemlélte a római katolikus vallás híveinek döntő többségét alkotó magyarok egyházi birtokállományára mért csapásokat.

Márton Áron tisztt. személye nagyon jól ismert a Lengyel Köztársaság Konzuli Ügynöksége számára, már több jelentésben is alkalmam nyílt beszámolni róla a Konzul Úrnak. Gyakori informátorom is volt a magyarok akcióinak ügyeiben Erdély területén. A magyar hadsereg tisztje volt, többször megsebesült a Románia elleni háborúban. Kiváló, küzdő szellemű, megfontolt személy, aki teljes egészében tisztában van azzal, hogy az egyház milyen szerepet játszhat a magyar birtokállomány megtartásáért folytatott küzdelemben. Nagy intelligenciával és tapintattal van megáldva, általános megbecsülést vívott ki magának. Lengyelország nagy barátja és gyakran kereste a társaságomat, hogy az általános politikai helyzetről be-

szélgessünk. Nyugodtan állíthatom, hogy bizonyosfajta barátság alakult ki kettőnk közt.

A gyulafehérvári római katolikus püspökség nagyon nehéz pénzügyi helyzetbe került. A püspökség javainak többségét a földreform során elkobozta Románia, körülbelül 20 hold szőlője maradt. Továbbá, minimális az állami dotáció és a püspök csak 7.000 lej körül keres, míg a pravoszláv és gör. kat. püspökök 40.000 lej körüli ellátmányt kapnak. Még a püspökség Gyulafehérvárról történő kitelepedésének és Kolozsvárra, vagy valahová a székelyek közé való átköltöztetésének gondolata is felmerült. Nagy épület-komplexumoknak a románok részére történő eladásával meg lehetett volna szerezni a megfelelő összeget egy, a megváltozott körülményekhez alkalmazkodó új püspökség berendezéséhez. Ez azonban ellentétes lett volna a magyar nemzeti érdekekkel.

Márton tiszt. kinevezése tényleges püspökké csak a Román Állam iránti lojalitásának próbaidőszaka után következhet.

Csatolok 2 másolatot.

Tadeusz Stapiński

A Lengyel Köztársaság alkonzulja

Lengyel nyelvű gépelt másodlat.

AAN. Agencja Konsularna R. P. w Chuj. Sygn. 2. (Raporty polityczne w 1938 r.) str. 108–109.

A dokumentumokat fordította: Seres Attila

